

Elijet Abekasis

Sefard

Prevela s francuskog

Sanja Kosanić

Beograd, 2025.

*Za Rozu Lalije,
njene ideje, njena nadahnuća,
njeno beskrajno interesovanje za Drugog.*

Sadržaj

Prolog	11
--------------	----

Prva knjiga

1. Melah u Strazburu	19
2. Estera Vital	37
3. Venčanje	54
4. Sol Hačvel	69
5. Dečja svadba	82
6. Suzana Vital	97
7. Četiri matrone	104
8. Sefardski verenik	118

Druga knjiga

1. Šarl Toledano	129
2. Noam Buzaglo	144
3. Isak Buzaglo	159
4. Mojsije Vital	172
5. Mirjam Ohajon	184
6. Mišel Toledano	195

7. Dva mudra starca	211
8. Estera sama pred sobom	228

Treća knjiga

1. Razgovor verenika	239
2. Aškenaz	249
3. Goj	265
4. Marani	281
5. Povratak Isaka Buzagla	298
6. Tajna Suzane Vital	309
7. Nadmetanje veštica	318
8. Rastanak	326

Četvrta knjiga

1. Tri uvažene starine	345
2. Berbersko venčanje	353
3. Varvarsko venčanje	365
4. Talisman	372
5. Jakob Toledano	380
6. Na obali Menare	389
7. Priznanje	402
8. Tajna talismana	410
9. Sefardi	416
10. Venčanje	422
Epilog	431

Spusti se u sopstvene dubine i nađi čvrstu osnovu na kojoj ćeš moći da izgradiš neku drugu ličnost, novog čoveka.

Prolog

Svi mi imamo mnogobrojne identitete.

Svi dolazimo iz zemlje, grada ili ulice koja nas određuje i zauvek obeležava. Potekli smo iz prastare kulture koja nas ograničava onoliko koliko nas i obogaćuje. U životu igramo uloge koje se menjaju u odnosu na situaciju i sagovornika, mesto i trenutak: postojimo, višestruki, ne znajući poreklo tih identiteta koji izbijaju mimo nas, određujući nas u našim postupcima, mislima i osećanjima. Prvo nas prošlost prati i zarobljava, a potom mi nju imitiramo i preuzimamo, pokušavajući da shvatimo ko smo u toj beskonačnoj potrazi zvanoj život, koja počinje od prvog plača i nikada se ne završava.

Učesnici smo sage sastavljene od svih priča iz naše prošlosti, gestova i misli naših starijih i svako od nas može da kaže: evo moje priče, one koju sam proživio, one koja me je trajno obeležila, one koja me čini drugačijim od ostalih, priče o mojoj posebnosti jer kroz nju ja postojim. Mi smo plod generacija, krajnji proizvod proživljenih i podeljenih života, ljubavi i mržnje, rata i mira, nepravde i radosti, drame i slasti, pobune i pomirenja, snova i gorčine, tajni, reči, fraza koje se šapuću i izgovaraju preko nas, nesvesno. Mi smo antika. I oni koji se, s vremena na vreme, usude da ovu priповest kritikuju,

to čine samo zato da bi se, suprotstavljajući joj se, odredili pomoću nje. Drugi, ranjeni, poniženi, više vole da je prečute, ne znajući da se ona pripoveda kroz njihovu tišinu, tako jasno i tako glasno da sve ostale reči postaju nečujne. Treći pak – pisci, romansijeri – odlučuju da je ispričaju, da bi rekli, da bi oblikovali dragocenu škrinju za ovu kulturu koja nas nastanjuje, kroz koju postojimo, delujemo, živimo, osećamo i volimo kako bismo možda, na kraju puta, razumeli ko smo kroz ono što smo bili, ali i ono što su drugi bili, članovi naše porodice, preci koje nikada nismo upoznali, koji su zauvek mrtvi a nastavljaju da žive kroz nas, oni koje duboko u sebi prepoznajemo i oni koje skrivamo a da to i ne znamo, oni koji nas pokreću bez našeg znanja, protiv naše volje, čak i kad verujemo da donosimo najslobodnije odluke, ne znajući da upravo prisvajamo njihov put i da smo, potajno, buntovni prenosioci njihove besmrtnosti.

Tako je razmišljao Mojsije Vital te večeri, u maloj napuštenoj sinagogi, koja je čuvala svitke Tore pod svojim svodom, sedišta vernika i uz njega njegovog starog, slepog oca Sadiju.

Sadija Vital je, dok se njegova unuka pripremala za venčanje, mislio na Fes. U zoru je napustio svoj grad i on mu je već nedostajao. Van njegovih zidina bio je dezorijentisan, ranjiv.

Stari Sadija spusti svoju ruku na sinovljevu, po navici iz vremena kada ga je mali Mojsije vodio i pokazivao mu put kojim treba da ide. I Mojsije je u svojoj svetloj odeći, uprkos prosedoj kosi na slepoočnicama i tamnim očima, izgledao kao mladić u poređenju sa svojim ocem, čije su duboke bore izbrazdale lice kao tragovi u užarenoj pustinji. Mojsije je svog ostarelog oca posmatrao

sa velikim poštovanjem. Taj je čovek pripadao nekom drugom svetu i dalekom veku. Bio je obučen u svilu, u orijentalnu dželabu. Čitavo njegovo držanje bilo je prožeto uljudnošću i učtivošću, napola orijentalno, napola srednjovekovno.

Sadija je sedeo kao da je u Fesu, u svom arapskom salonu, okružen knjigama. U njegovoj kući ormani su bili krcati knjigama na hebrejskom, arapskom i francuskom, većinom veoma stara izdanja. Noću su se mudraci i kabalisti okupljali kako bi ih zajedno proučavali, u tišini.

U maloj molitvenoj sali, Mojsije sa velike visine nasu vreli čaj u čašu svog oca, kako je nalagao običaj. Sadija je voleo taj zvuk i opori miris marokanske mente.

– To me podseća na tvoju majku – reče Sadija – kada je sipala šabatni čaj posle *dafine*. Taj čaj je imao poseban ukus i šum. Ona je stavljala *šibu*...

– Mamin čaj sa šibuom – nikad nisam probao ništa bolje – reče Mojsije.

– Bio je dosta zašećeren, kao ovaj ovde. To je bila prava slast!

– I aloza?* Sećaš li se mamine aloze petkom uveče?

– Gozba! Sve to nestaje, sine moj. Šta ćeš, tako je kako je.

Sadija prinese čaj svojim usnama i strpljivo sačeka da Mojsije otkrije cilj ovog razgovora.

– Moram da ti kažem nešto važno, oče. Nešto što ti ne znaš, što niko ne zna. Užasnu tajnu koju već dugo nosim u srcu, koja me guši i koja će uništiti život moje

* Aloza je riba iz porodice haringi, na Jadranu poznata kao lojka i čepa ili čepa. – *Prim. prev.*

kćerke. Zbog toga sam tražio da dođeš ovamo večeras, uoči njenog venčanja.

Sadija otvori usta ali se nikakav zvuk ne začu. Njegova ruka grozničavo napipa sto.

– Čekaj... Daj mi moje lekove, sine, i pričaj.

Mojsije mu pruži tablete i čašu vode, koju Sadija ispi.

– Šta ti misliš o Esterinom venčanju? – nastavi Mojsije pažljivo, uplašen bledilom svog oca.

– Radost je udati kćerku. Iako to nije lako, priznajem.

– Esteru sam – odgovori Mojsije – uvek voleo i poštovao kao Mirjam, nek ih Bog čuva! Ali danas imam utisak da se ona buni protiv mene i da je u potrazi za samom sobom. Ne verujem da je napravila dobar izbor za svoj brak. I mislim da znam zašto je to uradila.

– Sine, mladi nisu isti kao pre. Oni žele ljubav! Ko im je to usadio u glavu? Kod nas, brak nije predstavljao ljubav, služio je da se udvoje nešto stvori i zajedno ostari! Već su se u tvoje vreme stvari promenile!... Sada se ljudi razvode bez vidljivog razloga. Da li sam ja bio zaljubljen u tvoju majku? Možeš misliti! Ona je kuvala, brinula se o meni, to je bila ljubav! Ali pazi, imala je karakter! Sećaš li se, sine, kada bi se naljutila? Ne bi kuvala tri dana. Jeli bismo hleb, ulje i masline. Tvoja majka me je uvek prvog posluživala, stavljala mi je lekove u kutijicu... To je ljubav! Ostalo su reči. Sada mi reci šta prebacuješ svom zetu, tom Šarlu. I znaj da niko ne može da ti uzme kćer. Ona je kao ti, sine. Ti si je odgajio. Ona te voli, kao što i ti voliš nju.

– Ne znam, oče.

– Pa o čemu je onda, sine, reč – prekide ga Sadija – ne želiš da ideš na to venčanje sutra?

– Ne znam više ni sam.

– Nadam se da ovo nije opet jedna od naših starih svađa! To nas je i ubilo, Mojsije, ti naši unutrašnji sukobi. Pogledaj šta nam se dešava! Umesto da se radujemo jer se naša deca venčavaju, mi se razdiremo i sve to zbog čega? Zato što je jedan iz Fesa, drugi iz Mogadora a treći iz Meknesa. Mržnja nas ubija, mržnja koju jedni prema drugima gajimo. Šarl je iz Meknesa. Pa šta? Nezdovoljan si jer se ona udaje za Meknešanina? Ali je moglo da bude i gore! Mogla je da se uda za Marakešanina.

– Ili za Tunišanina.

– Hajde, sine, vidiš da nije tako ozbiljno!

„Ne, ali je ono što sam želeo da ti kažem“, mislio je u sebi Mojsije, „mnogo ozbiljnije. Ipak, to ne mogu da ti kažem. Umro bi zbog toga.“

– Sutra ćeš ići na venčanje svoje kćerke i ja ću poći sa tobom. Ići ćemo, sine moj, zato što je to veselje! A kada Mesija bude došao, misliš da će praviti razliku između Fešana, Meknešana i Mogadoraca! Ne! Čak će i Marakešane uzeti. I Tunišane, štaviše.

– Misliš li, oče, da će Mesija doći?

– Verujem u to, mili, verujem. Inače, čemu sve? Ali se to neće desiti danas. Izbavljenje će stići kada se sve iskre svetosti sjedine u božansku svetlost. Na čoveku je da radi na tome. Bog se posle stvaranja povukao iz sveta da bi čovek bio slobodan. Naš Bog je odsutni bog čije ime ne znamo da izgovorimo, bog kojeg pokušavamo da prizovemo tajnim imenom, ne znajući pritom ko je on.

Obojica su glasno srkutali čaj, okrećući kašičicu u čaši istim pokretom, kao da se odgovor na metafizička pitanja nalazio u njihovom čaju sa mentom. I bez sumnje se nalazio u načinu biranja mente, njenog potapanja u toplu vodu sa zelenim čajem i tačno onoliko šećera

koliko treba, ni previše ni premalo. Nagoveštaj raja. Tog raja koji nije bio nigde drugde do u ovom svetu. Sada i ovde. U tom trenutku, kada su otac i sin bili zajedno i delili čaj u toj maloj sinagogi, ko zna da raj nije bio tu, baš tu, pod njihovim nogama ili tačno iznad njihovih glava?

– Sada mi kaži, oče – reče Mojsije – zašto si došao čak ovamo? Ti koji nikada nikuda ne ideš, zašto si prešao tako dug put?

Nastade tišina koja je teško odzvanjala u pustoj sinagogi. Mojsije učuta kako bi čuo reč svog oca, tu reč koja se toliko poštuje a ipak ju je tako teško čuti. Kako je teško bilo pričati ocu sa sinom i sinu sa ocem. U tom času, kad je sin pokušavao da mu otkrije tajnu koja je odredila njegov život i koja je oduvek ležala zakopana duboko u njegovom srcu, otac je takođe hteo nešto da otkrije sinu i čekao je sve do samog kraja života da bi o tome pričao.

– Nisam došao tako izdaleka, sine, samo zato da bih venčao Esteru. Dužnost me zove. Kao što znaš, došao sam u godine kada su mi dani odbrojani. Krajnje je vreme da ti nešto ispričam.

Starac se diže i, oslanjajući se na svoj štap, osmotri Mojsija svom snagom i svetlošću svojih očiju koje nisu videle.

– Došao sam – reče on – da ti otkrijem tajnu Se-fardâ!

Prva knjiga

Melah u Strazburu

Estera Vital je bila kćerka Mojsija Vitala i unuka Sadije Vitala iz Fesa.¹ Uprkos tome, Estera Vital je bila Francuskinja. To je prvo što treba reći, jer je ona bila rođena u Francuskoj, govorila je francuski i ponašala se kao Francuskinja. Otud i njen način razmišljanja, kritička ćud, usiljenost, prividna ljubaznost, samoironija obojena cinizmom, uzdržanost, individualizam, nepoverenje prema drugima, samoomalovažavanje, hronična depresija, i gomila drugih stvari koje su njoj bile prirodne.

Rođena u Strazburu, bila je Alzašanka. Iz Alzasa je ponela tačnost, iskrenost, zajedljiv jezik, hladno odstojanje, osećaj za prijateljstvo, onu mudrost i ono nepoverenje koji su oblikovali uravnotežene karaktere u toj pograničnoj oblasti.

Ali se, kao marokanska Jevrejka po roditeljima, Estera i lako smejala i lako plakala, uz osećaj za psihodramu, preteranu osetljivost, ljubaznost i zlobu, idealizam i oćaj. Iz Maroka je nasledila berbersku svetlu kožu i kose oći, a arapsku dugu tamnu kosu i arapske crne

¹ Videti rodoslovno stablo na kraju romana.

oči. Od Maroka je zadržala divlji i veseli karakter, srdačnost, suštinsku dobrotu i sposobnost za osvetu, malo nežnosti i malo gorčine, slatko-slani temperament koji se mogao razbukitati u strašan bes.

Alzas i Maroko: dva predela udaljena a neverovatno ujedinjena sudbinom naroda. Male doline ispresecane smeđom i crvenom, jesenje magle, zimsko sivilo, nasuprot toplini okera, crvene i plave, ognjene zemlje, užarenih pogleda ka nebu, prostoru i svetlosti. Nemoguće međusobno razumevanje iskrenosti i grubosti jednih i obavezne prefinjenosti drugih. Neverovatan spoj dvaju kontinenata koje sve udaljava, a ipak...

Estera je bila Alzašanka rođena u Strazburu, u swardsko-marokanskoj zajednici. Do svoje dvadesete godine, nikad nije ušla u alzašku krčmu. Nikad nije zapazila natpise ispisane goticom koji su označavali: WINSTUB.* Nije znala da govori nemački a još manje lokalni dijalekt, nije znala za postojanje puteva vina, za gevirctraminer** i crni pino, nikad nije izgovorila ime poznatog Oberž de lil, koji ima dve zvezde u *Mišlenovom vodiču*. Jednostavno je stekla naviku da ne primećuje nemački, ipak sveprisutan u ovoj pograničnoj oblasti.

Za Jevreje koji su ponovo naselili regiju razorenu ratom, ponovo izgradili sinagogu koju su spalili nacisti, teško je shvatiti da je Nemačka na samo dvadeset kilometara odatle. U školi je Estera naučila španski, dok su svi birali nemački kao prvi ili drugi jezik. Zašto španski?

* Vinska krčma. – *Prim. prev.*

** Gevirctraminer je naziv sorte grožđa i belog vina koje se od nje dobija. – *Prim. prev.*

Nije to bila ideja njenih roditelja; to je bio a da ona toga, u tom periodu, nije bila potpuno svesna, jezik njenih predaka, koji su morali da napuste Španiju, zemlju u kojoj su oduvek živeli, a iz koje su sa sobom poneli jednu ili dve torbe, nekoliko dragocenosti, ključeve od svojih kuća i ludu nadu da bi jednog dana možda mogli ponovo da se vrate.

U srceparajućim pesmama, njeni preci su oplakali svoje progonstvo na starom jeziku – ladinu – nastalom iz prevoda hebrejskih tekstova na španski; opevali su žaljenje za napuštenim gradovima, izgublenu i toliko voljenu zemlju, razdvojene porodice, živote uništene smrću, mučenjem i proterivanjem. Kada su shvatili da se nikada neće vratiti, taj jezik je postao njihova jedina otadžbina: jedino je on mogao da ih ujedini, od Holandije do Turske, od Maroka do Južne Amerike, kako bi ih podsećao odakle su došli i ko su bili. Zvali su se „Sefardi“: po imenu koje u Bibliji označava Španiju.

Aškenaska zajednica u Strazburu bila je razorena ratom i oni preostali su se čuvali najezde severnoafričkih Sefarda kao što su se njihovi prethodnici čuvali poljske najezde. Nikada nisu upoznali tako vesele i neobuzdane Jevreje, odvažne i ponosne, i smatrali su ih pomalo za varvare pristigle iz Afrike. Smatrali su ih za prostake, galamdžije, sladostrasnike, nisu razumeli ni njihovu toplinu ni njihovo zajedništvo, na kojem su im, istovremeno, iz dubine svoje bolne povesti zavideli. Na veliku žalost nekih alzaških Jevreja čistog porekla, bilo je u drugoj generaciji nekoliko brakova između mladih Aškenaza i Sefarda. Jedna prijateljica Esterine majke javno

je ispoljavala otvoreni antisefardizam. Ona je tvrdila da su Sefardi ljudi bez pristojnosti, bez manira, bez kulture. Njene tri kćerke su se udale za Sefarde i ona se sa tim nije pomirila. Na kraju se posvađala i sa Vitalovima, nakon dvadeset godina prijateljstva.

U Strazburu, Aškenazi nisu voleli što su Sefardi doneli sa sobom Maroko, svoju kulturu, svoju gostoljubivost prema svima, svoj kuskus i kolače natopljene medom kao i njihove reči, svoj manjak iskrenosti i uvek dobro raspoloženje, svoju čistu spontanost, tvrdoglavu religioznost lišenu kompleksa. Osećali su se preplavljeni tim osvajačima koji su predstavljali, ukratko, sve ono što oni nisu bili, izazivajući im refleks prirodne odbrane.

Ali Strazbur nije prestajao da se puni neprekidnim talasom pridošlica, generacijama su popunjavali domove za momke i domove za devojke dok su roditelji ostajali u Maroku. „Ljubičice“ i „Grad Lore Vajl“ primali su adolescentkinje, a kasnije i jevrejske studentkinje iz Maroka. U tim orijentalnim gimnazijama plele su se brojne intrige zbog ženskog rivalstva. Oni koji su došli prvi drugima su omogućavali da napreduju, oni su bili starosedeooci koji, smešteni, integrisani, već tako drugačiji, i sami mogu da se postide svojih sunarodnika toliko da ih nazovu „varvarima“, za razliku od kojih su oni bili „civilizovani“.

U Strazburu su, dakle, postojale dve vrlo različite zajednice. Aškenazi, uzdržani, manje otvoreni, tačni, strogi, i Sefardi. Ponekad su se neki Aškenazi mešali sa njima, kao kolonisti sa svojim dobrim divljacima. Ali u celini, svako je najpre ostajao na svojoj strani, uz svoje prijatelje.

Za Sukot, Praznik koliba, svi su gradili svoje kućice na balkonu, čak i ako je bilo hladno, čak i kad nije bilo

velikih terasa ili ravnih krovova kao u Maroku. Sefardi su pravili svoju *suku* od trske, ukrašavali je maramama i dečjim crtežima, i zbijali su se jedni uz druge, u mantilima i šeširima, oko male grejalice. Tu su pažljivo donosili svoj kuskus, silazeći sa spratova kada je suka bila u dvorištu. Aškenazi su pak grejali velike raskošne barake koje su ličile na kuće i u kojima su služili šarane u zelenom sosu i *gefilte fiš* kraj male grejalice.

U početku je postojala samo velika sinagoga obnovljena pošto su staru uništili Nemci. Podigli su sinagogu od belog kamena u glavnom gradskom parku, uprkos neprestanom protivljenju onih koji su živeli oko parka Kontad. Njeni visoki stubovi štitili su molitve Aškenaza. Služitelj sa dvorogom kapom kružio je nečujnim korakom između redova, kako bi podelio knjige i učutkao one koji su preglasno pričali. Kantor je služio, praćen horom muškaraca smeštenih podno džinovskih drvenih orgulja. Sve zajedno je neobično podsećalo na protestantski hram. Jedna sala je bila rezervisana za mlade Aškenaze, koji su želeli da učestvuju u mnogo prisnijoj molitvi, manje formalnoj, ali za Sefarde nije uopšte bilo mesta. Dodelili su im podrum sinagoge, do kojeg su stizali podzemnim stepenicama. Kako su dolazili i nastanjivali se u Strazburu, Sefardi su postajali dva, tri, zatim deset puta brojniji, dok se u aškenaskoj sinagogi smanjivao, bez nadoknade, broj najstarijih članova. U velikoj zasvođenoj sali bilo je uskoro samo dvadesetak starijih osoba, dok su se sefardski muškarci, žene, deca okupljali u podrumu, zbijeni jedni uz druge u za-gušljivoj vrućini – nije bilo ni prozora ni ventilacije – kao na pijaci u vreme najgorih navala. Skupili su malo novca zahvaljujući prilozima od prodaje zapisa Tore na

licitaciji i ponovo su sredili podrum kako bi ga doterali ne proširujući ga. Svake godine na Jom kipur – u doba kad ima najviše sveta – oni koji su postili bili su slabi i onesvećivali bi se.

Ipak nikada, baš nikada, oni gore, u velikoj sinagogi, gde je zvuk dostojanstvenog hora odzvanjao, nisu ni pomišljali da Sefardima daju veću prostoriju.

Jednoga dana više nije bilo sveštenika kod Aškenaza jer se sveštenik koji je bio u službi penzionisao. Onda su Aškenazi privukli sefardskog sveštenika nudeći mu dvostruko veću platu, naravno, pod uslovom da nauči aškenaske melodije. To je dalo dosta neobičan rezultat. Kantor je imao oštar i nazalan glas; ali sefardsko uvo se tome radovalo, za njih je to bio melem za uši. I dok je zvuk koji je izlazio pravo kroz nos ispunjavao beskrajni prostor aškenaske sinagoge, služitelji su se radovali, misleći kako su podrum lišili najlepšeg glasa.

Sefardi su dolazili iz Maroka organizovano, jedan drugog su dovodili i primali kod sebe, delili svoj stan i jedan drugom pronalazili posao.

Pedasetih godina u Alzasu je bilo mesta za nastavnike u jevrejskoj školi i njihov broj je rastao kako su Sefardi dolazili, pa su tako i Esterini roditelji jednoga jutra spustili svoje kofere pune letnjih stvari, svoje uspomene, molitvenike i sleđene osmehe u hladno sivilo alzaške zime. Njen otac je predavao jevrejsko gradivo, Talmud i Kabalu. Majka nije radila. Nisu imali ništa: kao emigranti su živeli u malenom stanu sa njom, Esterom, a uskoro i sa drugim detetom, njenom mlađom sestrom Mirjam.